

Zofia Dach

Katedra Teorii Ekonomii

Rozwój społeczno-gospodarczy w teorii ekonomii

1. Wstęp

Rozwój społeczny i gospodarczy krajów stanowi jeden z podstawowych obszarów badań współczesnej makroekonomii. Ma on duże znaczenie dla zrozumienia procesów wzrostu gospodarczego, zjawiska bezrobocia czy poziomu życia gospodarstw domowych. O wroście mówi się jako o antidotum na współczesne problemy krajów rozwijających się, choć jeszcze pół wieku temu E. Domar twierdził, że „wzrost zajmował w teorii ekonomii dziwne miejsce: zawsze dostrzegano go w pobliżu, dookoła, ale rzadko zapraszano go do środka” [Domar 1962, s. 51]. Badania nad rozwojem i wzrostem gospodarczym odnoszą się zarówno do regionów, krajów, jak i grup krajów, np. UE czy OECD, a także do całej gospodarki światowej.

2. Wzrost a rozwój gospodarczy

Problemem ekonomicznym, traktowanym jako fundamentalny ze względu na podstawy dobrobytu społecznego, jest wzrost i rozwój gospodarczy. Jeśli weźmie się pod uwagę dokonany przez J. Kornaia podział gospodarki na sferę realną i regulacyjną, wzrost gospodarczy odnieść należy do sfery realnej gospodarki, która obejmuje wzrost wielkości wytworzonych dóbr i usług produkcyjnych oraz konsumpcyjnych, czyli zmiany ilościowe strumieni dóbr i usług oraz zasobów gospodarczych. Natomiast rozwój gospodarczy jest pojęciem szerszym, oprócz zmian ilościowych obejmuje również zmiany jakościowe w rzeczowej,

własnościowej i instytucjonalnej strukturze społeczno-gospodarczej, tj.: jakości wytwarzanych dóbr i usług, struktury asortymentowej, techniki, stosunków własnościowych, pracy, edukacji, ekologii i kultury [Woźniak 2004, Nasiłowski 2000]. Rezultatem rozwoju jest zatem doskonalenie wszystkich jego elementów składowych, co sprzyja powiększaniu dobrobytu społeczno-ekonomicznego. Dobrobyt ten rozumiany jest jako stan wysokiego zaspokojenia potrzeb bytowych i kulturowych ludności przez odpowiednich rozmiarów konsumpcję indywidualną i społeczną. W literaturze przedmiotu funkcjonuje również pojęcie rozwoju społeczno-gospodarczego, ma ono najszerszy zakres i obejmuje dodatkowo istotne zmiany w stosunkach społecznych i instytucjach, determinujących system funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa.

Uważa się, że wzrost gospodarczy jest warunkiem koniecznym, choć niewystarczającym do zaistnienia rozwoju. W krajach rozwijających się odnotowuje się przypadki wzrostu gospodarczego w warunkach braku rozwoju, ale wyklucza się wariant odwrotny, tzn. wystąpienia rozwoju bez wzrostu gospodarczego, i dlatego przyjmuje się, że w krajach rozwijających się symptomem rozwoju gospodarczego jest poprawa standardów cywilizacyjnych i poziomu życia ludności [Miklaszewski 2004, s. 20; Piasecki 2003].

Sprzężenia zwrotne między wzrostem a charakterystycznymi dla rozwoju zmianami jakościowymi, z jednej strony, przejawiają się w kreowaniu za pomocą wysokiego tempa wzrostu gospodarczego korzystnych warunków do zmian strukturalnych, a z drugiej strony dzięki tym przemianom istnieją możliwości dalszego przyspieszania wzrostu. Współzależność tych procesów umożliwia formułowanie ogólnych warunków wstępnych wystąpienia wzrostu i rozwoju gospodarczego. Są nimi:

- odpowiednia ilość i jakość pracy,
- odpowiednia ilość i jakość kapitału,
- odpowiednia ilość i jakość zasobów naturalnych,
- odpowiednio wysoki poziom techniki i technologii,
- sprzyjające czynniki socjokulturowe.

Wszystkie elementy, które mogą determinować poziom wzrostu i rozwoju, określa się mianem przesłanek. Gdy zaś kreują one procesy rozwojowe, stają się czynnikami wzrostu i rozwoju.

3. Czynniki wzrostu gospodarczego

3.1. Klasyfikacja czynników wzrostu gospodarczego

Wraz z upływem czasu zmieniały się poglądy na temat roli poszczególnych czynników wzrostu gospodarczego. W tradycyjnej ekonomii podkreślano

znaczenie innych czynników dla pomnażania bogactwa narodowego, niż czyni się to w ekonomii współczesnej, zwłaszcza najnowszej. Różnorodność wzrostu gospodarczego wpłynęła na potrzebę ich uporządkowania i klasyfikacji. Po raz pierwszy uczynił to w pierwszej połowie XIX w. francuski ekonomista J.B. Say, który wprowadził trzy podstawowe makroczynniki, obejmujące różnorodne elementy rzeczowe i fizyczne. Według niego możemy wyróżnić: pracę, kapitał i ziemię. Z kolei angielski ekonomista A. Marshall na przełomie XIX i XX w. tę listę czynników produkcji poszerzył o czwarty, tj. organizację. Austriacki ekonomista J.A. Schumpeter (1883–1950) jako czwarty czynnik produkcji wskazywał przedsiębiorczość.

Podejście tradycyjne reprezentuje popularny w Polsce w latach 70. i 80. ubiegłego wieku podział na następujące grupy czynników wzrostu gospodarczego [Woźniak 2004, Miklaszewski 2004]:

- osobowe i rzeczowe,
- bezpośrednie i pośrednie,
- ekstensywne i intensywne.

Czynniki osobowe obejmują wkład pracy ludzkiej, a czynniki rzeczowe wkład kapitału występującego w postaci środków i przedmiotów pracy. Praca ludzka spełnia funkcję aktywną w procesie produkcji, zaś kapitał rzeczowy – pasywną. Czynniki osobowe i rzeczowe są wobec siebie komplementarne, a jednocześnie w pewnych granicach substytucyjne (uwarunkowane technologicznie i ekonomicznie).

W innej klasyfikacji czynników wzrostu czynniki osobowe traktowane są jako bezpośrednie. Obejmują one zatrudnienie, wydajność pracy oraz oszczędności w zużyciu czynników rzeczowych, zwłaszcza zaś energii, surowców i materiałów. Z kolei za czynniki pośrednie oddziałujące na wzrost gospodarczy uznaje się nakłady inwestycyjne i czynniki pozainwestycyjne (usprawnienia organizacyjne, przedsięwzięcia oszczędzające nakłady rzeczowe i ludzkie, doskonalenie systemów motywacyjnych, np. przez programy podróży motywacyjnych dla pracowników)¹. Czynniki pośrednie mogą wpływać pozytywnie, pobudzając wzrost zatrudnienia lub wydajność pracy, ewentualnie wywołując obydwie te efekty.

W modelach wzrostu gospodarczego wyróżnia się też czynniki ekstensywne i intensywne. Czynniki ekstensywne, zwane inaczej ilościowymi, to te, które powodują przeniesienie znacznych nakładów, nie wywołując zmian jakościowych w technologii wytwarzania, organizacji pracy itp. PKB wzrasta w miarę zwiększania zatrudnienia i inwestycji, produktywność tych nakładów nie ulega zaś

¹ Pierwszych prób modelowego wyodrębnienia skutków czynników pozainwestycyjnych dla wzrostu gospodarczego dokonał jeden z najwybitniejszych polskich ekonomistów M. Kalecki [1962].

zmianie². Czynniki intensywne to natomiast te, które wpływają na wzrost produktywności kapitału i wydajności pracy; na ogół wymagają one inwestowania, dzięki lepszej organizacji pracy, stosowaniu nowych technologii, wzrostowi kwalifikacji pracowników itp., warunkują jednak szybsze tempo wzrostu PKB niż dynamikę wzrostu nakładów.

Nawiązując do podziału czynników wzrostu gospodarczego na inwestycyjne i pozainwestycyjne, należy podkreślić, że czynniki inwestycyjne mogą mieć zarówno charakter ekstensywny, jak i intensywny. Czynniki pozainwestycyjne mają zaś zawsze charakter czynników intensywnych, gdyż zapewniają możliwość wzrostu produkcji bez dodatkowych nakładów. Przedstawione powyżej klasyfikacje czynników wzrostu gospodarczego ujmują te same czynniki w różnych układach. Klasyfikacje te uwzględniają wielorakie funkcje tych samych czynników wzrostu dla potrzeb przeprowadzania różnych pogłębionych analiz. Wraz z upływem czasu zmienia się rola poszczególnych czynników wytwórczych w tworzeniu bogactwa narodowego. Współcześnie najważniejsze są czynniki jakościowe, odgrywają większą rolę niż zasoby. Wśród czynników nowoczesnych (jakościowych) należy wymienić przede wszystkim: postęp naukowo-techniczny, organizacyjny, wiedzę (*know-how*), przemiany strukturalno-gospodarcze, społeczne i instytucjonalne, przekształcenia w mechanizmach rynkowych, stymulacyjne oddziaływanie powiązań międzynarodowych oraz czynniki ekologiczne [Secomski 1997].

Rozwój gospodarczy należy zatem postrzegać jako proces jakościowych i strukturalnych zmian w gospodarce, który stanowi podstawę podnoszenia poziomu konsumpcji społecznej i kształtowania powszechnego poczucia dobrobytu. Wobec tego analiza determinant procesu rozwoju musi mieć charakter długookresowy i interdyscyplinarny, uwzględniać nie tylko czynniki ekonomiczne, ale także społeczne, polityczne i kulturowe, między którymi zachodzą silne sprzężenia zwrotne [Chmielak 2002].

W ostatnich latach w badaniach zwrócono uwagę na wiele ważnych kwestii dotyczących zależności między wzrostem gospodarczym a czynnikami demograficznymi, funkcjonowaniem sektora finansowego, wydatkami rządowymi, dystrybucją dochodu, otoczeniem makroekonomicznym oraz czynnikami politycznymi i społecznymi [Kawa 2008].

Omówione – z konieczności skrótowo – czynniki wzrostu gospodarczego mają charakter komplementarny, co sprawia, że zmiany tempa wzrostu gospodarczego są sumarycznym efektem równocześnie działających sił, wśród których tylko niektóre są mierzalne. Z kolei wśród mierzalnych czynników stosowane są

² Produktywność (efektywność) krańcową inwestycji określa się jako stosunek wartości przyrostu PKB do przyrostu kapitału rzeczowego.

rozmaite miary, które oprócz zalet mają liczne niedostatki utrudniające porównywalność w czasie i w przestrzeni.

Wśród syntetycznych mierników rozwoju gospodarczego wymienia się: PKB (produkt krajowy brutto), PNB (produkt narodowy brutto), szczególnie w ujęciu na jednego mieszkańca, miernik dobrobytu ekonomicznego – MEW (*measure of economic welfare*) i wskaźnik rozwoju cywilizacyjnego – HDI (*human development index*) [Podstawy... 2004]. Ograniczone ramy niniejszego artykułu powodują, że wymienione mierniki rozwoju gospodarczego nie będą tutaj szerzej omówione.

3.2. Determinanty wzrostu gospodarczego w modelach teoretycznych

W teorii ekonomii funkcjonują dwa główne podejścia do problematyki czynników określających wzrost gospodarczy, wynikające z odmiennych założeń metodologicznych, a mianowicie: klasyczne i keynesowskie. Opisują one gospodarki funkcjonujące w odmiennych warunkach i w różnych horyzontach czasowych.

Według ujęcia klasycznego, zwanego także podażowym, proces pomnażania produkcji jest rezultatem zastosowania odpowiedniej kombinacji czynników produkcji, tj.: pracy, kapitału, ziemi i wiedzy, które są przetwarzane w określony strumień dóbr. Gospodarka jest opisywana przy założeniu dostępnych zasobów w długim okresie. Wówczas wielkość faktycznego dochodu narodowego jest określana przez rozmiary nakładów poszczególnych czynników i efektywność ich wykorzystania. W ujęciu historycznym, począwszy od A. Smitha, czynnikami tworzącymi wartość były praca, kapitał i ziemia. Czynniki te, ze względu na ich rolę w kształtowaniu poziomu wzrostu gospodarczego, są określane mianem zasobów tradycyjnych lub ilościowych.

Podejście keynesowskie za siłę sprawczą wzrostu produkcji uznaje zagregowany popyt, analizując gospodarkę w warunkach niepełnego wykorzystania czynników produkcji, a więc w krótkim okresie. Popyt ten jest sumą wydatków konsumpcyjnych, inwestycyjnych, rządowych oraz eksportu netto i to jego wielkość określa rozmiary dochodu narodowego. W modelu M. Keynesa założono istnienie pewnych wielkości danych dotyczących zasobu zdolności wytwórczych, a mniejszy lub większy stopień ich wykorzystania jest wyjaśniany za pomocą badania zależności przyczynowo-skutkowych między zmiennymi zależnymi i niezależnymi. Wśród tych pierwszych wyróżniono psychologiczną skłonność do konsumpcji, krańcową rentowność kapitału i stopę procentową. Oddziałują one na zmienne zależne, tj. konsumpcję, oszczędności i inwestycje, kreujące efektywny popyt, a więc determinujące z kolei poziom dochodu narodowego i zatrudnienia. Wątpliwości co do ograniczeń możliwości wydatkowania (a więc rozmiarów globalnego popytu) ze strony wcześniej osiągniętych dochodów (czyli globalnej

podaży) Keynes odrzucił, podnosząc kluczową rolę inwestycji i efektów popytowych w przyspieszeniu wzrostu gospodarczego. W celu przedstawienia i wyjaśnienia tych związków zbudował teorię mnożnika inwestycyjnego, która dowodzi, że o ile występują niewykorzystane zdolności produkcyjne, każdy wydatek inwestycyjny prowadzi przez efekty mnożnikowe do wielokrotniego powiększenia dochodu narodowego [Keynes 2003].

W keynesowskim sposobie objaśniania czynników prorozwojowych główne miejsce zajmuje popyt, który stanowi siłę sprawczą wzrostu produkcji. W związku z przyjętymi założeniami metodologicznymi jego rola ogranicza się do okresów krótkich, gdyż pominięto analizę czynników wpływających na zdolności wytwórcze gospodarki.

Z biegiem lat zarówno klasyczny, jak i keynesowski model wzrostu gospodarczego ulegały przemianom, w efekcie których powstał model neoklasyczny. Długookresowy wzrost był po raz pierwszy wprowadzony do tradycyjnych makromodeli neoklasycznych przez R. Solowa (1956) i T. Swana (1956). W modelu wzrostu Solowa-Swana stan gospodarki determinowany jest przez kilka egzogenicznych parametrów: stopę oszczędności, stopę wzrostu ludności, stopę zmian technologicznych i stopę wzrostu produktywności kapitału.

Od czasu stworzenia modelu Solowa-Swana w latach 50. ubiegłego wieku powstało wiele jego wersji. Rozszerzenia tego modelu dokonali: H. Uzawa (1961 i 1963), J.E. Meade (1961) i M. Kurz (1963). Były one rozwijane w latach 60., wtedy też zyskały popularność, lecz zainteresowanie nimi skończyło się w latach 70., kiedy to ekonomiści zaczęli bardziej interesować się inflacją, zatrudnieniem, szokami naftowymi i kształtem polityki makroekonomicznej.

W latach 80. XX w. wyłoniła się tzw. szkoła realnego cyklu koniunkturalnego. Starła się ona wyjaśnić czynniki zewnętrzne prowadzące do fluktuacji wzrostu gospodarczego, np. efekty szoków podażyowych. W powstających w jej ramach modelach wielkość produkcji opisana jest przez funkcję produkcji Cobb-Douglassa. Czynniki produkcji są nakłady kapitału, pracy i technologii. Teoria ta bardziej koncentruje się na czynnikach realnych niż pieniężnych.

W latach 90. XX w., wraz z pracą P.M. Romera, nastąpiła krytyczna analiza dotychczasowych modeli wzrostu gospodarczego. Zainicjowano pracę nad teoriami wzrostu endogenicznego. Stwierdzono, że prowadzona polityka i układ instytucjonalny mają potencjalnie duży wpływ na stopę wzrostu i tworzą podstawę do akumulacji kapitału ludzkiego i stosowania narzędzi stymulujących postęp techniczny [Piech 2009, rozdz. 2; Kawa 2008].

W modelu, którym P.M. Romer zainicjował nową teorię wzrostu, brane są pod uwagę cztery podstawowe czynniki: kapitał – mierzony w jednostkach dóbr konsumpcyjnych; praca – mierzona liczbą ludzi; kapitał ludzki – wyrażający skumulowany efekt formalnej edukacji i szkoleń; zasób wiedzy naukowo-tech-

nicznej (składnik technologiczny). Jak więc widać, w modelu Romera element wiedzy, którym jest zasób zgromadzony w poszczególnych jednostkach, czyli kapitał ludzki, zostaje oddzielony od zasobu wiedzy naukowo-technicznej [Romer 1990].

W. Welfe zauważa, że wspólną cechą modeli powstałych na gruncie endogenicznych teorii wzrostu jest to, że wyodrębniają one jako oddzielną zmienną objaśniającą zasób kapitału ludzkiego i od jej wielkości uzależniają tempo wzrostu gospodarczego [Welfe 2004]. Decydująca rola kapitału ludzkiego polega na tym, że wzrost gospodarczy uzależniony jest od jakościowego, a nie ilościowego wymiaru podaży pracy.

Nowe teorie wzrostu endogenicznego pozwalają sformułować wniosek, że na przebieg procesów wzrostu znaczący wpływ może wywierać polityka gospodarcza państwa [Wojtyna 1995, Lucas 1988, Hassett i Hubbard 1996]. Dotyczy to np.: stymulowania inwestycji przez właściwą politykę podatkową względem kapitału rzeczowego i ludzkiego; wydatków rządowych na ochronę środowiska; wspierania instytucji i inicjatyw proekologicznych; inwestycji w sferę B+R i nowe technologie; polityki rządu ukierunkowanej na rozwój edukacji i innych form poprawy jakości kapitału ludzkiego.

Trzeba podkreślić, że tworzone w XX w. modele wzrostu gospodarczego i oparte na nich badania przekrojowe nie były w stanie wyjaśnić różnic w długookresowych wynikach gospodarczych poszczególnych krajów oraz przyczyn dywergencji w poziomach dochodów *per capita* pomiędzy krajami. Oparty na nich zestaw determinant rozwoju oraz zalecenia dotyczące prowadzonej polityki gospodarczej i niezbędnych reform dla krajów rozwijających się (tzw. konsensus waszyngtoński) nie przynosiły trwałego wzrostu³. Pomimo teoretycznie bezbłędnych założeń spotkały się one z ostrą krytyką ze strony ekonomistów. Jednym z bardziej znanych krytyków jest J. Stiglitz, laureat Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla w dziedzinie ekonomii z 2001 r., który wypowiadał się w jego kwestii w szczególności w kontekście regionu Europy Środkowo-Wschodniej (państwa postsocjalistyczne) oraz Azji (Chiny). Założenia waszyngtońskie miały być implementowane w państwach rozwijających się, w praktyce okazało się jednak, że wiele z nich było niewystarczająco przygotowanych pod względem gospodarczym na przyjęcie postulatów konsensusu oraz tempo ich wprowadzania.

³ Konsensus waszyngtoński to dokument będący podstawą poprawnie prowadzonej i zalecanej polityki gospodarczej USA, przedstawiony przez amerykańskiego ekonomistę J. Williamsona pod koniec lat 80. XX w. Obecnie stanowi kanon polityki gospodarczej Międzynarodowego Funduszu Walutowego oraz Banku Światowego. Początkowo był opracowany w celu zastosowania w krajach Ameryki Łacińskiej, później jednak rozciągnięto go na inne kraje przechodzące trudności gospodarcze lub proces transformacji systemowej. Polska w okresie transformacji również korzystała z jego założeń.

Wiele słabszych gospodarek rozwijających się liberalizowało swoje systemy finansowe, mając jednocześnie niedojrzałe systemy bankowe oraz regulacje związane z przepływami finansowymi.

J. Stiglitz podkreślał również, że stosowanie tego samego mechanizmu we wszystkich przypadkach nie było działaniem odpowiednim, gdyż warunkiem zrównoważonego rozwoju krajów rozwijających się jest samodzielne kształtowanie przez nie polityki gospodarczej, a nie stosowanie narzuconych z góry rozwiązań [Stiglitz 1998].

W nowszych badaniach kładzie się nacisk na takie czynniki rozwoju, jak czynniki geograficzne, instytucjonalne oraz otwartość gospodarki. Każdy z nich kształtuje różną ścieżkę wzrostu w poszczególnych krajach [Rodrik, Subramanian i Trebbi 2002, Sachs 2003].

4. Typy wzrostu gospodarczego

Tradycyjny rozwój gospodarczy oparty na dążeniu do osiągnięcia coraz wyższego tempa wzrostu gospodarczego charakteryzował się dużą zasobochłonnością, niską efektywnością ekonomiczną i niezrównoważeniem strukturalnym. Są to cechy typowe dla ekstensywnego wzrostu gospodarczego. Taki typ wzrostu prowadzi do coraz większego zużycia zasobów naturalnych, kapitału rzeczowego i pracy. W miarę zmniejszania się dostępności któregoś z zasobów (rzadkość zasobów) tempo wzrostu gospodarczego ulega spowolnieniu.

W byłych krajach socjalistycznych (również w Polsce) wzrost ekstensywny polegał głównie na zwiększaniu nakładów pracy. Dostęp do nowoczesnych technologii prawie nie istniał, a innowacyjność gospodarki centralnie planowanej była znikoma głównie z powodu braku mechanizmów konkurencji w ramach własności publicznej. Taki typ wzrostu funkcjonował do końca lat 80. ubiegłego wieku, do czasu urynkwienia gospodarki. Proces transformacji otworzył drogę do zwiększenia produktywności nakładów we wzroście gospodarczym i nabrał on cech wzrostu intensywnego. Wzrost intensywny wyznaczają zwiększająca się wydajność pracy w stopie wzrostu gospodarczego oraz malejące wskaźniki materiałochłonności, energochłonności i kapitałochłonności [Woźniak 2004].

Postępująca globalizacja jest czynnikiem sprzyjającym upowszechnianiu się wzrostu intensywnego. Aby ograniczyć jego ujemne następstwa, niezbędne jest jednak respektowanie przez podmioty gospodarcze i rządy poszczególnych państw zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*), nazywanego też często ekorozwojem. Ekorozwój należy rozumieć – zgodnie z założeniami sformułowanymi na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. – jako proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia

w sposób umożliwiającą realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom. Ze względu na wielość i różnorodność czynników wpływających na to zjawisko wyodrębniono trzy główne obszary, na których należy się skoncentrować, planując skuteczną strategię osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Są to: ochrona środowiska i racjonalna gospodarka zasobami naturalnymi (m.in. ograniczanie zanieczyszczenia środowiska, ochrona zagrożonych wyginięciem gatunków zwierząt i roślin, promocja odnawialnych źródeł energii), wzrost gospodarczy i sprawiedliwy podział korzyści z niego wynikających (m.in. ułatwienie dostępu do rynków państwom rozwijającym się, finansowanie ich rozwoju, zmiana nieracjonalnych wzorców konsumpcji i produkcji) oraz rozwój społeczny (m.in. walka z ubóstwem, powszechny dostęp do edukacji i ochrony zdrowia).

Ekorozwój jest więc takim modelem rozwoju, w którym wszelkie procesy zachodzące wewnątrz systemu społecznego są zharmonizowane z procesami zachodzącymi w systemie przyrodniczym, dzięki czemu między obydwooma systemami utrzymuje się równowaga [Dobrzański, Dobrzańska i Kiełczowski 1997].

Ważnym etapem powstawania nowej koncepcji rozwoju gospodarczego był raport Klubu Rzymskiego z 1970 r., w którym postulowano tzw. wzrost zerowy jako sposób rozwiązywania problemów ekologicznych [Meadows i in. 1973]. Następnie problematyka ta była przedmiotem badań wielu autorów, którzy wskazywali różne negatywne konsekwencje ekologiczne ekspansywnego wzrostu i rozwoju gospodarczego.

Warto podkreślić, że problem wyczerpywania się zasobów naturalnych nie stanowi bariery rozwoju w ogóle, jest tylko ograniczeniem rozwoju dla pewnego rodzaju gospodarki. Postęp naukowo-techniczny stwarza nowe możliwości działania dzięki odkrywaniu nowych, niekonwencjonalnych źródeł energii, co sprawia, że bariery rozwoju mogą zostać przezwyciężone. W dobie współczesnej to zatem nie wyczerpywanie się zasobów naturalnych (bariera względna), ale nadmierne obciążenie ekosystemów przez zanieczyszczenie i degradację środowiska staje się barierą wzrostu i rozwoju gospodarczego. Konieczna jest zatem zmiana modelu wzrostu polegająca na upowszechnieniu orientacji ekorozwojowej w celu poprawy jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń, w miejsce ilościowej ekspansji produkcji przemysłowej służącej konsumpcyjnemu stylowi życia [Czyż 2001].

Zasady trwałego i zrównoważonego rozwoju uwzględniające polskie uwarunkowania są następujące:

- integralność systemu ekologicznego, gospodarczego i społecznego,
- integralność ekosystemu,
- kooperacja między różnymi podmiotami w ochronie środowiska,
- osiągnięcie celów ekologicznych przy minimalnym koszcie społecznym,
- zapobieganie zanieczyszczeniom,
- reagowanie na istniejące zagrożenia ekologiczne,

- partycypacja społeczności lokalnych w rozwiązywaniu problemów ekologicznych,
- dostosowanie działań do warunków regionalnych i lokalnych,
- praworządność ekologiczna (zapewnienie warunków respektowania prawa ekologicznego),
- międzypokoleniowa sprawiedliwość ekologiczna [*Wskaźniki...* 1999].

Założenia zrównoważonego i trwałego rozwoju powinny być respektowane we wszystkich dziedzinach gospodarki. W tym celu niezbędne jest dokonanie transformacji wymienionych zasad na konkretne formy i instrumenty polityki ekologicznej państwa.

Jeśli spojrzeć na główne tendencje zmieniającej się rzeczywistości, uwagę zwraca kształtowanie się tzw. nowej gospodarki. Termin ten odnosi się do ilościowych i jakościowych zmian, które w ciągu ostatnich lat przekształciły strukturę oraz zasady funkcjonowania gospodarek wielu krajów świata. „Nowa gospodarka” to taka, w której dynamiczny rozwój napędzanych wiedzą technologii informatycznych i telekomunikacyjnych – sprzężonych zwrotnie z zasobem wiedzy – oraz ich dyfuzja do wszystkich sektorów gospodarki implikują ekonomiczno-społeczne przemiany strukturalne i tworzą nowe możliwości w zakresie akceleracji rozwoju gospodarczego [*Nowa gospodarka...* 2003, *Nowa gospodarka i jej implikacje...* 2001, *Wiedza...* 2003].

Często zamiast terminu „nowa gospodarka” używa się terminu „gospodarka oparta na wiedzy” (GOW). GOW wydaje się jednak koncepcją szerszą, jest też bardziej rozpowszechniona i mniej kontrowersyjna od utożsamianej głównie z technologiami informatycznymi i telekomunikacyjnymi „nowej gospodarki”. Pierwsze badania nad rolą wiedzy jako endogenicznego czynnika wzrostu gospodarczego przeprowadził wspomniany już P.M. Romer.

Gospodarka oparta na wiedzy i związany z nią rozwój technik informatycznych i telekomunikacyjnych oraz towarzysząca temu procesowi postępująca serwicyzacja społeczeństwa przyspieszają rozwój gospodarczy i przyczyniają się do zmiany struktury zatrudnionych i tworzenia nowych miejsc pracy. Główne tendencje cywilizacji informacyjnej wskazują na kształtowanie się nowych zawodów i stopniową dematerializację pracy. Automatyzacja i informatyzacja procesów produkcyjnych z jednej strony wywołuje substytucję pracy przez kapitał, z drugiej stwarza zapotrzebowanie na różnorodne usługi (kontrolne, planistyczne, przetwarzania informacji). Megatrendy współczesnej gospodarki warunkują powstawanie i rozwój nowych dziedzin gospodarki, np. technologii informacyjnych, ochrony zdrowia i środowiska, kompleksowej obsługi firm (usług biznesowych, pośrednictwa finansowego, leasingu, wynajmu nieruchomości), gałęzi przemysłu czasu wolnego (turystyki, transportu, rozrywki, rekreacji, usług

kulturalnych) [Drucker 1999, Wierzbicki 2000]. Z rozwojem tych nowych dziedzin wiąże się nadzieję na przyspieszenie rozwoju gospodarczego.

Przedstawiony powyżej opis typów wzrostu gospodarczego nie wyczerpuje tego bardzo szerokiego zagadnienia. Wskazano jedynie na główne tendencje przemian rzeczywistości gospodarczej.

Literatura

- Chmielak A. [2002], *Instytucjonalne podstawy trwałości rozwoju gospodarczego*, Rozprawy Naukowe, seria I, nr 1, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Czyż M. [2001], *Strategia rozwoju zrównoważonego i trwałego polskiej gospodarki*, Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej, nr 23, Kraków.
- Dobrzański G., Dobrzańska B.M., Kiełczewski D. [1997], *Ochrona środowiska przyrodniczego*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Domar E.D. [1962], *Szkice z teorii wzrostu gospodarczego*, PWN, Warszawa.
- Drucker P.F. [1999], *Spółczesność pokapitalistyczna*, PWN, Warszawa.
- Hassett K., Hubbard R. [1996], *Tax Policy and Investment*, NBER Working Paper No. 5683.
- Kalecki M. [1962], *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*, PWN, Warszawa.
- Kawa P. [2008], *Podstawy wzrostu gospodarczego*, Prace Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości w Krakowie, nr 61, Kraków.
- Keynes J.M. [2003], *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa.
- Lucas R. [1988], *On the Mechanics of Economic Development*, „Journal of Monetary Economics”, nr 22.
- Meadows D.H. i in. [1973], *Granice wzrostu*, PWE, Warszawa.
- Miklaszewski S. [2004], *Główne kategorie makroekonomiczne [w:] Podstawy makroekonomii*, red. Z. Dach, B. Szopa, PTE, Kraków.
- Nasiłowski M. [2000], *System rynkowy*, Key Text, Warszawa.
- Nowa gospodarka a transformacja* [2003], red. M. Piątkowski, Wydawnictwo WSPiZ w Warszawie, Warszawa.
- Nowa gospodarka i jej implikacje dla długookresowego wzrostu w krajach postsocjalistycznych* [2001], red. G.W. Kołodko, Warszawa.
- Piasecki R. [2003], *Rozwój gospodarczy a globalizacja*, PWE, Warszawa.
- Piech K. [2009], *Wiedza i innowacje w rozwoju gospodarczym*, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa.
- Podstawy makroekonomii* [2004], red. Z. Dach, B. Szopa, PTE, Kraków.
- Rodrik D., Subramanian A., Trebbi E. [2002], *Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over and Integration in Economic Development*, „Journal of Economic Growth”, nr 2.
- Romer P.M. [1990], *Endogenous Technological Change*, „Journal of Political Economy”, vol. 98, nr 5.
- Sachs J.D. [2003], *Institutions Don't Rule: Direct Effects of Geography on Per Capita Income*, NBER Working Paper No. 9490, February.

- Secomski K. [1997], *Nowoczesne czynniki rozwoju* [w:] *Jednolitość i różnorodność w polityce rozwoju*, red. A. Dobroczyńska, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń.
- Stiglitz J. [1998], *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*, Helsinki.
- Welfe W. [2004], *Empiryczne modele wzrostu gospodarczego*, „*Ekonomista*”, nr 4.
- Wiedza a wzrost gospodarczy* [2003], red. L. Zienkowski, Scholar, Warszawa.
- Wierzbicki A. [2000], *Wpływ megatrendów cywilizacji informacyjnej na sytuację w Polsce* [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2010*, t. 1: *Diagnoza ogólnych uwarunkowań rozwojowych*, Komitet Prognoz, „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa.
- Wojtyna A. [1995], *Polityka ekonomiczna a wzrost gospodarczy*, „*Gospodarka Narodowa*”, nr 6.
- Woźniak M.G. [2004], *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Wskaźniki ekorozwoju* [1999], red. T. Borys, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.

Socio-economic Development in Economic Theory

The paper consists of three parts. The first discusses the meaning of the concepts of economic growth and development. In the second part, factors of economic growth have been classified (in the traditional and modern approach) and the role of qualitative factors is stressed. Determinants of growth in different theoretical models including the classical, Keynesian, and neoclassical ones (R. Solow, T. Swan et al.) are also presented, with particular emphasis on endogenous growth theory initiated by P.M. Romer. The third part of the paper discusses types of economic growth including extensive, intensive, permanent and sustainable – with stress placed on the role of eco-development and the knowledge-based economy). The article looks at the main changes occurring in the modern economy.